

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MUSTAQIL FIKRLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Raimberdiyeva Maftuna Abduraxmonovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16886642>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 07-Avgust 2025 yil
Ma'qullandi: 11- Avgust 2025 yil
Nashr qilindi: 16- Avgust 2025 yil

KEYWORDS

mustaqil fikrlash, boshlang'ich ta'lim, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyihaviy ishlar, AKT vositalari, ijodiy tafakkur, tanqidiy fikrlash..

ABSTRACT

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish masalasi o'rganildi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyihaviy ishlar hamda axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilindi. Har bir metodning o'quvchilarning mantiqiy, tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni nazariy va amaliy misollar orqali yoritildi.

Mustaqil fikrlash – bu o'quvchining ma'lum bir masala yoki muammoni o'z bilim va tajribasiga tayangan holda, boshqa kishilarning bevosita yordamisiz hal etish qobiliyatidir. Bu ko'nikma inson tafakkurining yuqori bosqichi bo'lib, bilimlarni qayta ishlash, ularga tanqidiy yondashish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish jarayonini o'z ichiga oladi. Pedagogik adabiyotlarda mustaqil fikrlashning quyidagi belgilariga e'tibor qaratiladi:

- Muammoni mustaqil tahlil qilish;
- Muqobil yechimlarni taklif eta olish;
- O'z fikrini asoslab berish;
- Tanqidiy va ijodiy yondashuvga ega bo'lish.

Psixolog L.S. Vygotskiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning "yaqin rivojlanish zonasi"ni hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. Bu degani, o'quvchi o'zi mustaqil bajara oladigan vazifalar bilan o'qituvchi yoki katta yoshli yo'rig'i ostida bajara oladigan vazifalar o'rtasidagi oraliq bosqichda fikrlash ko'nikmalari eng samarali rivojlanadi. Mustaqil fikrlashni shakllantirish jarayonida quyidagi omillar muhim:

1. Bilim manbalarining xilma-xilligi – o'quvchi faqat darslikka emas, balki qo'shimcha adabiyot, internet va amaliy kuzatuvlarga ham tayana olishi kerak.
2. Savol-javob va muloqot – o'qituvchi tomonidan yo'naltiruvchi savollar berish va o'quvchini izlanishga undash.
3. Muammoli vaziyatlar yaratish – dars jarayonida o'quvchini izlanishga majbur qiladigan topshiriqlar berish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari (7–11 yosh) o'ziga xos psixologik va fiziologik xususiyatlarga ega bo'lib, bu davrda tafakkur, xotira, diqqat, nutq va ijodiy tasavvur faol rivojlanadi. Yosh xususiyatlarining asosiy jihatlari:

- Qiziqishning kuchliligi – yangi narsalarni bilishga bo‘lgan ishtiyoq yuqori bo‘ladi;
- Tasavvur va fantaziyaning rivojlanganligi – ertak, o‘yin va ijodiy topshiriqlar orqali o‘qitishda samarali natijalar olinadi;
- Taqlidchanlik – o‘quvchilar o‘qituvchi va atrofdagilar xatti-harakatlarini tez o‘zlashtiradi;
- Diqqatning beqarorligi – dars jarayonini tez-tez faoliyat turlarini almashtirish orqali tashkil etish kerak;
- Tanqidiy fikrlashning boshlang‘ich bosqichida bo‘lishi – mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun maxsus metodlar talab qilinadi.

Shunday qilib, Vygotskiy, Piaget va Galperinlarning ilmiy qarashlariga ko‘ra, boshlang‘ich maktab yoshi – tafakkur jarayonlarini shakllantirish uchun eng sezgir davr hisoblanadi. Bu davrda to‘g‘ri tanlangan metodlar o‘quvchining keyingi ta‘lim bosqichidagi muvaffaqiyatini belgilab beradi.

Boshlang‘ich ta‘limda mustaqil fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish nafaqat o‘quvchining bilim darajasini, balki uning hayotga bo‘lgan qarashlarini ham shakllantiradi. Mustaqil fikrlashga ega bo‘lgan o‘quvchi:

- Muammoni turli nuqtai nazardan baholay oladi;
- O‘z fikrini ishonarli asoslay oladi;
- Yangi sharoitda o‘z bilimini qo‘llay oladi;
- O‘qishga va izlanishga ichki motivatsiyaga ega bo‘ladi.

Pedagogik amaliyotda mustaqil fikrlashni rivojlantirish quyidagi natijalarga olib keladi:

- ✓ O‘quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv faollik;
- ✓ Yangi g‘oya va ijodiy yondashuvlarni ishlab chiqish;
- ✓ Dars jarayonida o‘quvchilar o‘rtasida samarali muloqot va hamkorlik;
- ✓ O‘z-o‘zini baholash va tanqidiy yondashuvning shakllanishi.

1-Jadval: Mustaqil fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish omillari

Omil	Ta’siri	Boshlang‘ich ta‘limda qo‘llanishi
Muammoli vaziyat yaratish	Fikrlash jarayonini faollashtiradi	Darsda “Nega?” va “Qanday?” savollari berish
Guruhli ishlash	Hamkorlik va muloqotni rivojlantiradi	Juftlik va kichik guruhlar bilan topshiriqlar

Tanqidiy savollar	Analitik fikrlashni rag'batlantiradi	Matn ustida "agar" savollari
Amaliy topshiriqlar	Nazariyani amaliyot bilan bog'laydi	Tajriba, modellashtirish
Axborot texnologiyalari	Qidiruv va tahlil ko'nikmasini oshiradi	Internetdan ma'lumot izlash topshiriqlari

1-Diagramma: Mustaqil fikrlash ko'nikmasini rivojlantirishga eng ko'p ta'sir qiluvchi metodlar (%)

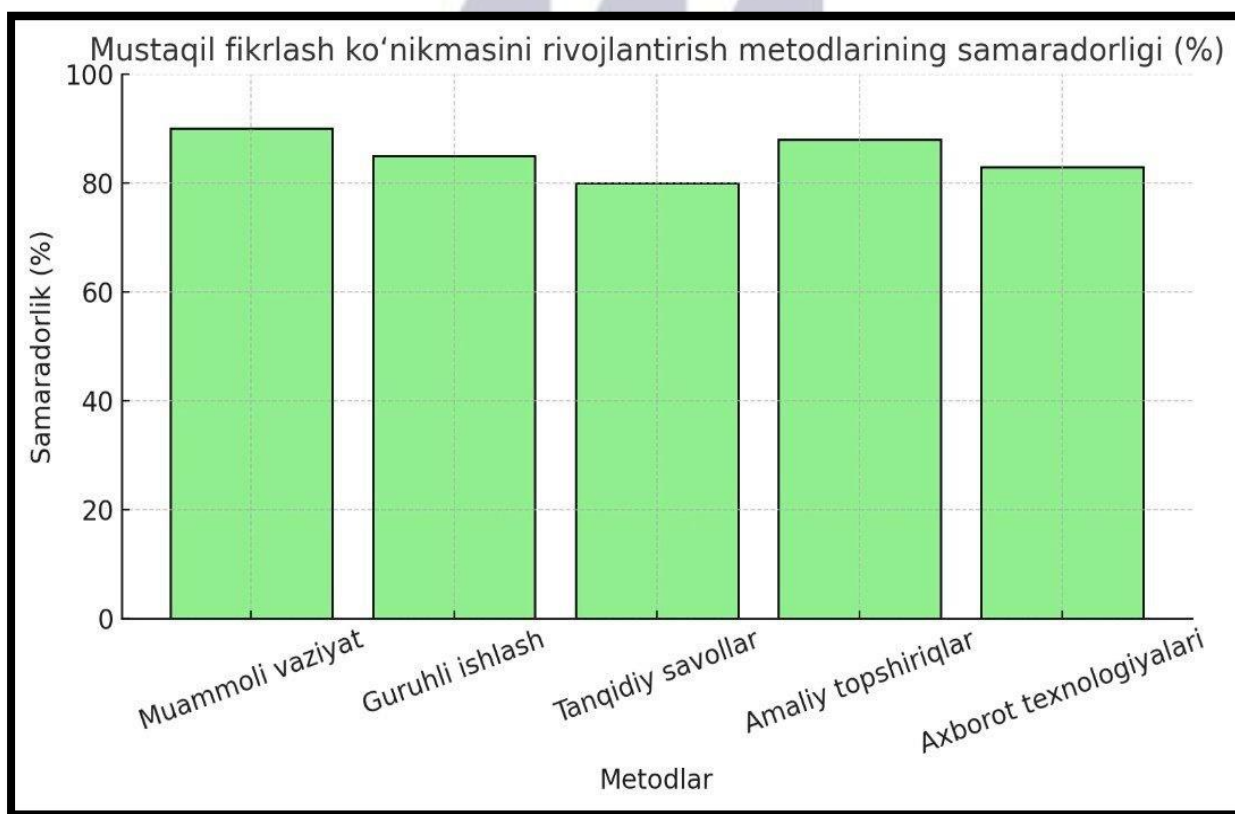

Diagramma izohi: Yuqoridagi diagrammada boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash ko'nikmasini rivojlantirishga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi metodlar samaradorligi foizlarda ifodalangan. Eng yuqori ko'rsatkich "Muammoli vaziyat yaratish" metodida kuzatilib, u 90% samaradorlik bilan o'quvchilarning izlanish va tahlil qilish qobiliyatini kuchli rag'batlantiradi. "Amaliy topshiriqlar" metodi (88%) o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyatini beradi. "Guruhli ishlash" (85%) va "Axborot texnologiyalaridan foydalanish" (83%) esa hamkorlik, muloqot va mustaqil izlanish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. "Tanqidiy savollar" metodi (80%)

o'quvchilarni chuqur o'ylashga va turli nuqtai nazarlarni tahlil qilishga undaydi. Umuman olganda, barcha metodlar birgalikda qo'llanilganda mustaqil fikrlash ko'nikmasining shakllanishi yanada samarali kechadi.

Interfaol metodlar — o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida faol muloqot asosida bilim olishga yo'naltirilgan ta'lim usullaridir. Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar o'quvchilarning dars jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi, mustaqil fikr yuritishga undaydi va ijodkorlik salohiyatini oshiradi. Eng samarali interfaol metodlar:

- Aqliy hujum (Brainstorming): o'quvchilar berilgan muammo bo'yicha imkon qadar ko'proq g'oya ilgari suradilar.
- Klaster: asosiy tushunchani markazga yozib, unga bog'liq g'oyalarni tarmoqlab yozish orqali tafakkurni tizimlashtirish.
- Insert: matn ustida ishlashda belgilar qo'yib, ma'lumotni tahlil qilish va xulosaga kelish.
- Debat: ikki guruh fikrini bahslash orqali dalillash.

2 - Jadval. Interfaol metodlarning mustaqil fikrlashga ta'siri

Metod	Asosiy maqsad	Mustaqil fikrlashga ta'siri
Aqliy hujum	Ko'p g'oya ishlab chiqish	Kreativ fikrlashni faollashtiradi
Klaster	Ma'lumotni tizimlashtirish	Mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash
Insert	Matnni tahlil qilish	Analitik fikrlashni rivojlantiradi
Debat	Fikrni dalillash	Tanqidiy fikrlashni mustahkamlaydi

➤ Muammoli ta'lim texnologiyasi: muammoli ta'lim — o'quvchilarga oldindan tayyor yechimi bo'lmagan vazifalar berish orqali ularni izlanishga undaydigan texnologiya. Bu jarayonda o'quvchi:

- Muammoni tushunadi;
- Muqobil yechimlarni izlaydi;
- O'z qarorini asoslaydi;
- Natijani tahlil qiladi.

Misol: Matematika darsida o'qituvchi quyidagi savolni beradi: "Agar bizda 24 ta qalam bo'lsa va ularni 4 ta o'quvchiga teng taqsimlashimiz kerak bo'lsa, har bir o'quvchi nechta qalam oladi?" Bu oddiy misolga qo'shimcha shart qo'yish (masalan, 3 ta qalam yaroqsiz) o'quvchini yangi yechim yo'lini topishga majbur qiladi.

- Loyihaviy ishlar va tadqiqot topshiriqlari: loyihaviy ta'lim metodida o'quvchilar berilgan mavzu bo'yicha mustaqil yoki guruh bo'lib tadqiqot olib boradilar. Misollar:
 - "Bizning mahallamizdagi ekologik muammolar" mavzusida loyiha tayyorlash;
 - "Sog'lom ovqatlanish jadvali" bo'yicha tadqiqot.

Bunday ishlar o'quvchilarning nafaqat mustaqil fikrlashini, balki muloqot va taqdimot ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

➤ Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish: Kompyuter, planshet, interaktiv doska va internet resurslari mustaqil fikrlash ko'nikmasini rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratadi. Afzalliklari:

- Ma'lumot qidirish va tahlil qilish ko'nikmasini oshiradi;
- Multimedialli materiallar orqali mavzuni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi;
- Virtual laboratoriya va simulyatorlar orqali tajribalar o'tkazish imkonini beradi.

Umumiy xulosalar:

1. Mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

2. Interfaol metodlar, muammoli ta'lim va loyihaviy ishlar o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning mustaqil izlanish va ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

4. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, metodlarning kompleks qo'llanishi o'quvchilar bilimining sifatini oshiradi va ularda o'z fikrini asoslab berish malakasini rivojlantiradi.

5. Pedagog kadrlarning zamonaviy metod va texnologiyalarni chuqur o'zlashtirishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni.
2. Hasanboeva O., Matchonov S., Umrzoqova M. Pedagogika. – Toshkent: "O'qituvchi", 2015.
3. G'ulomov S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2017.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: Development of Higher Psychological Processes. Izd -3. – Harvard University Press, 2022.
5. Bloom B. Taxonomy of Educational Objectives. Ed-2.– New York: Longmans, 2023.
6. Qodirova F., Xoliqova S. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2024.
7. Sharipova N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2024.